

Elif Naci'nin
resimle
hattı
bağdaştıran
bir çalışması

oldu. İlk çalıştığı gazete Celâl Nuri, Suphi Nuri ve Sedat Nuri kardeşlerin çıkardığı *İleri* gazetesidir. Ardından *İkdam*, *İfham*, *Milliyet*, *Tan*, *Son Telgraf* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde çalıştı. Akademiyi bitirince Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ne önce müdür yardımcısı, sonra müdür oldu. Bu görevi sırasında resimlerine Arap harflerini ve Türk motiflerini soktu. Bunu tenkit edenlere, "Braque'ta yok mu? Juan Gris'de; Picasso, Chagall, Dufy, Klee'de yok mu? Var, ama onlar Latin harflerini yerleştirmişler, ben Arap harflerini yerleştirmişim" cevabını veriyordu.

İlk şahsî sergisini 1930'da Alay Köşkü'nde açtı. Bu sıralarda bir yandan Galatasaray sergilerine, bir yandan da Müstakil Ressam ve Heykeltıraşlar Birliği'nin sergilerine katılıyordu. Sanat hayatına büyük bir gürültüyle girişi, 1933'te açılan, kurucuları arasında bulunduğu "D Grubu"nun ilk sergisiyle oldu. Ondan sonra bu grup Halkevi, Güzel Sanatlar Akademisi ve Fransız Konsolosluğu salonlarında olmak üzere on beş sergi daha açtı. Yurt dışında da Budapeşte, Atina, Bükreş, Moskova, Brüksel, Londra ve Paris'te çeşitli karma sergilere katılan Elif Naci, ikinci şahsî sergisini 1947'de Eminönü Halkevi'nde, üçüncüsünü ise retrospektif olarak 1951'de Galatasaray Lisesi girişinde açtı. Bu sergi dolayısıyla yayımlanan *Elif Naci* adlı broşürde otuz dört fikir adamı ve sanatçı onun hakkındaki fikirlerini dile getirdiler. Ressam Cemal Tollu, Elif Naci'nin resimleriyle şiir yazan, Avrupa tesirinden uzak yerli bir sanatçı olduğunu söyler. 1963 yılında Topkapı Sarayı Müzesi müdür yardımcılığından emekliye ayrıldı. Fakat gazeteciliğini *Cumhuriyet* gazetesinin arşiv memuru olarak hayatının son yıllarına kadar sürdürdü. Pek çok makalesinden başka *On Yılda Resim 1923-1933* (1933), *Şarkta Resim* (1943), *Elif'in 60 Yılı, Resimde ve Basında* (1976) ve

Anılardan Damlalar (1981) adlı kitapları da bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Elif Naci, İstanbul 1951; "Elif Naci Kendini Anlatıyor", *Türkiyemiz*, sy. 27, İstanbul 1979, s. 21-31; "Elif Naci", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, IV, 1956-1957; "Elif Naci", *ABR*, VIII, 127-128.

ZAHİR GÜVEMLİ

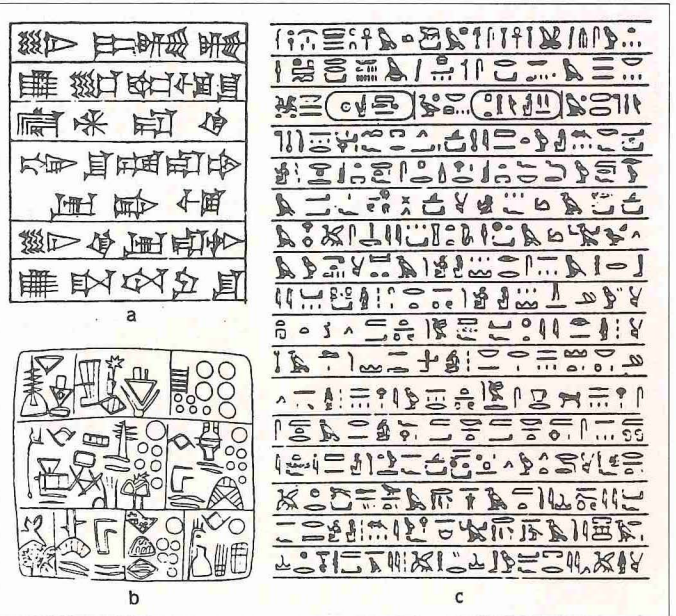
ELİFBÂ

Arap dilinin seslerini
ve yazı sistemini gösteren
harfler dizisi.

Alfabenin Tarihçesi. İnsanın duygu ve düşüncelerinin ifade vasıtası olan dil ancak yazıyla hayat kazanır. Bir dilin varlığına işaret eden, bir dille kültür birikiminin ortaya konulmasını sağlayan, onu koruyan ve gelecek nesillere aktaran en önemli unsur yazıdır. Yazının tarihiyle ilgili olarak kesin bilgi verilememektedir. Bununla beraber değişik zamanlarda diller, tarihçiler ve sanat tarihçileri yazının doğuşu, gelişmesi ve yayılması konusunda çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Elde çok eski devirlere ait yeterince yazılı belgenin bulunmaması, bulunanların da tam anlamıyla çözilememesi, ilim adamlarını şimdilik kesin bir sonuca varmaktan alıkoymaktadır. İlmî araştırmalardan önce kültür ve medeniyet hayatı için çok önemli olan yazının doğuşu tanrılarla, peygamberlerle veya ilâhî güce sahip olduğuna inanılan kişilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Dil bilimi,

arkeoloji-sanat tarihi ve tarih konuya titizlikle yaklaşmakta, en küçük bulguları dahi değerlendirerek ortaya inandırıcı bir çözüm koymaya uğraşmaktadır. İnsanoğlunun en önemli buluşlarından biri olan yazı bugünkü fonetik sisteme ulaşmak için uzun bir dönem geçirmiş ve bu devreler madde yazısı, resim yazısı, fikir yazısı, hece yazısı ve ses yazısı şeklinde birbirini takip etmiştir.

İnsan önce eşya vasıtasıyla anlaşmaya çalışmıştır. Gidilen mahalli göstermek için yere eğik bir sopanın dikilmesi, sayı belirtmek için ipe düğüm atılması veya sopaya çentik açılması ilk anlaşma şekillerinden birkaçıdır. Daha sonra resim-yazı dönemi (pictographic) başlamıştır. İlk kullanımının 10.000 yıl kadar önceye gittiği tahmin edilen bu yazı daha çok nesnelerin resimlerinden oluşmaktaydı. Mağara duvarlarında ve kayalarda rastlanan resimlerin de en azından bir kısmının estetik anlayıştan ziyade anlaşma amaçlı olduğu sanılmaktadır. Yazının üçüncü safhası resmin daha basit çizgilerle ifade edilmiş şeklidir (ideographic). Başlıcalarını Mısır, Hitit ve Maya-Aztek hiyerogliflerinin teşkil ettiği bu sistem, birbirine bağlı bir dizi resimden oluşan ve bir olay anlatan yazıdır. Dördüncü safha resimlerin tamamen çizgiye dönüşmesi, yani bir anlamda yazının ses kazanması devridir (logographic). Bu sistemde çizilen her şekil ünsüz ve ünlüyü birlikte karşılayan bir hece değerindedir; en önemli örnekleri çivi yazısı ile hiyerogliflerin ikinci aşaması ve bugünkü Çin, Japon yazılarıdır. Son safhasın-

İlk alfabenin
oluşumuna
tesir eden
yazı sistemleri:
a) Çivi yazısı (Bâbil)
b) Piktografik
yazı (Sumer)
c) Hiyeroglifik
yazı (Mısır)

da, hece yazısındaki ünlülerin düşmesi ve şeklin tek bir sesi karşılar hale gelmesiyle ses-yazı dönemine geçilmiştir (phonographic). Sesleri karşılayan şekiller stilize edilmiş, varlığın isminin ilk fonemi şekle (harf) ad olmuş ve tek şekil-tek ses esasına dayalı bugünkü fonetik-alfabetik yazı sistemine ulaşılmıştır.

Seslerin itibarı şekillerinden oluşan alfabetik yazıyı hangi kavmin bulduğu konusu kesin olarak çözülebilmemiş değildir. Bugün genellikle kabul edildiğine göre alfabe milattan önce 1700'lerde Batı Sâmilîleri'nden Ken'ânîler tarafından icat edilmiştir. İlk örneklerine, Tûrisinâ'nın güneyindeki Serâbitülhâdim harabelerinde bulunan bakır eşya ve tapınak duvarları üzerinde rastlanan Ken'ânî yazısı başlangıçta göçler sebebiyle iki ayrı yöne gitmiş ve güneyde Maîn-Sebe, Himyerî, Habeş yazılarına, kuzeyde ise Kuzey Sâmi alfabe sisteminin aslını oluşturmuştur. Kuzey Sâmi alfabe sistemine bağlı yazıların en önemlileri, dünyadaki pek çok alfabenin aslını teşkil eden Fenike ve yine ondan geliştirilmiş olan Ârâmî yazılarıdır (bk. ÂRÂMÎCE).

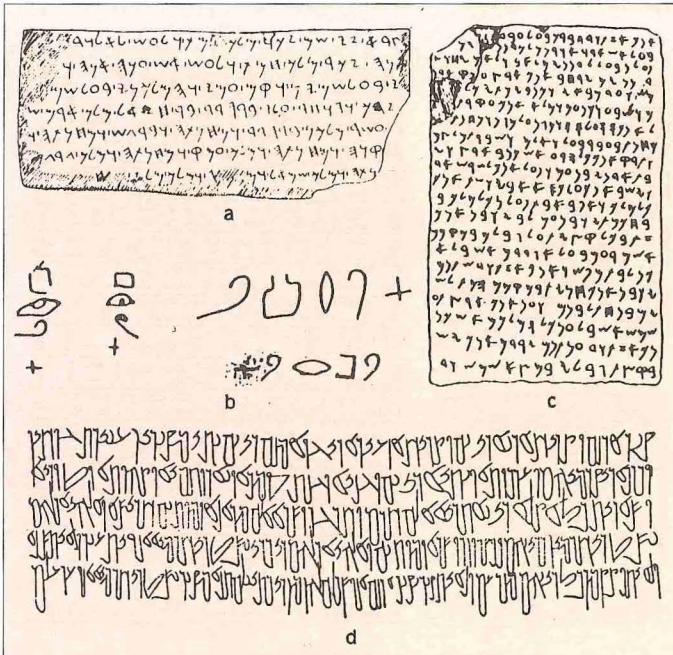
Arap Elifbâsı. Önceleri "müsned" dedikleri Güney Arabistan yazısını kullanan Araplar, muhtemelen III. yüzyılın sonlarından veya IV. yüzyılın başlarından itibaren, Ârâmî yazısından geliştirilmiş olan Nabatî alfabesinden faydalanarak düzenledikleri yirmi iki harfli alfabe kullanmaya başladılar (geniş bilgi için bk. ARAP [Yazı]). Elifbânın biri başlangıçtan hicretle, diğeri hicretten günümüze kadar de-

vam eden iki dönemi vardır. Birinci dönemde, Nabatîler'den alınan alfabeyle Arap diline has olan bazı sesleri karşılamak için önceleri noktasız kullanılan (ث, خ, ذ, ض, ظ, غ) harfleri ilâve edilmiş, ancak böylece sayıları yirmi sekize çıkarılan harflerin dizimi değiştirilmeyecek diğer Sâmi alfabelerde de ortak olan orijinal sıra aynen korunmuştur (bk. EB-CED). Bazı dilcilerin sayıyı yirmi dokuza ulaştırdığını kabul ettikleri "lâmelif" in ise (ل) VI. yüzyılda Tamaralılar'dan alındığı sanılmaktadır.

Tarihi kesin olarak tesbit edilemeyen bir dönemde, harflerin bir kısmının ayırt edilemeyecek kadar diğerlerine benzemesinin yol açtığı karışıklıkları gidermek için Süryânî ve İbrânî yazıları örnek alınarak bazı harflerin noktalansız (i'câm, rakş) yoluna gidilmiştir. Önceleri yalnız gerekli durumlarda ve (ب, ت, ث, خ, ذ, ز, ش, ن, ي) harflerinde kullanıldığı anlaşılan bu noktalar daha sonra çoğaltılarak (ب, ت, ث, ج, خ, ذ, ز, ش, ض, ظ, غ, ف, ق, ن) ve yerine göre (ب, ت, ث, ي, ق, ن) harflerinin tamamı noktalı hale getirilmiştir (hurûf-ı-l-menkûta, -mu'ceme). Noktalama işleminin ne zaman yapıldığı tesbit edilememekle birlikte Hz. Peygamber'in sağlığında vahiy kâtiplerinin zaman zaman bu yola başvurdıkları bilinmekte ve buradan söz konusu işlemin en geç Asr-ı saâdet'te veya daha kuvvetli bir ihtimalle Câhiliye devrinde başladığı sonucuna varılmaktadır.

Hicretle başlayan ikinci devre, yazının harekelenmesi ve işlek hale getirilmesi dönemidir. İslâm'ın ilk yıllarında Şam ile Hicaz'da yuvarlak ve köşeli olmak üzere iki ayrı yazı üslûbu gelişmiş ve İbnü's-Sîd el-Batalyevsî'den öğrenildiğine göre yuvarlak hatlı yazıya Enbâr'da "meşk", Hîre'de "cezmi", Şam'da "celî" veya "Şâ-mî", köşeli olana da "ma'kîlî" veya "Hicâzî" denilmiştir. Mevcut en eski nüshalarından Kur'an'ın önceleri ma'kîlî tarzda yazıldığı anlaşılmaktadır.

Elifbâdaki bütün harfler ünsüz olup bunlardan "hurûf-ı-l-med" (uzatma harfleri) denilen (ا, و, ي) uzun ünlüleri (sırasıyla â, û, î), "fetha" (üstün َ), "kesre" (esre ِ) ve "zamme" (ötre ُ) denilen işaretler de (hareke) kısa seslileri (sırasıyla a/e, i, u) belirtmek için (vocalisation) kullanılır. Yalnız Kur'an yazısına has olmak üzere bazan (و) ile (ي)'nin (ا) görevi yaptığı da görülür ve bu duruma işaret etmek için o harfin üzerine, aslında küçük bir eliften başka bir şey olmayan kısa, dik bir çekme işareti (ِ) konulur; meselâ حَيَاتِنَا (hayâten), مَوْسَى (Mûsâ) ve عِيسَى (İsâ) gibi. Farsça'da ve Türkçe'de harfleri seslendirmek için hurûf-ı-l-medden başka ه/ه (he) de kullanılmakta ve bununla yalnız kelime sonlarında olmak üzere a, e sesleri elde edilmektedir; meselâ Farsça دیده (dîde), جامه (câ-me), داروغه (dârûge); Türkçe dede (dede), قوشمه (koşma), چیکمه (çıkma) gibi. Aslında Farsça'da ve Türkçe'de "he"nin kelime sonlarında fetha görevi yapması ve önüne geldiği ünsüze kısa a, e sesini vermesi, bu sadasız gırtlak sürtünücüsü (rihve mehmûse) harfinin Arapça'da kelime sonlarında sükûn halinde iken zayıf telaffuz edilme özelliğinden kaynaklanmaktadır; meselâ منارة (minareh > minare), اقامة (ikameh > ikame) gibi. İranlılar Arap alfabesini kabul ederken "he"nin bu özelliğinden onu bir seslendirici harf olarak kullanmak suretiyle faydalanmışlar ve sonu a, e sesiyle biten kendi kelimeleriyle ويوده (voyvoda) gibi yabancı kökenli kelimeleri onunla yazmışlardır. Daha sonra Arap yazısını İranlılar aracılığıyla alan Türkler de bu durumu aynen benimsemişlerdir. "He" seslendirici harflere dahil edildiği halde ötekilerden farklı olarak önüne geldiği sessizleri kısa okutmasından dolayı hurûf-ı-l-med kapsamına alınmamış ve (ا, و, ي) harflerinin dördüne birden, diğer harfleri okutup onlara birer hece karakteri kazandırdıkları için "hurûf-i hecâ" denilmiştir.

Arap elifbâsının
geliştirildiği
ilk alfabetik
yazılar:
a) Ârâmî
b) Tûrisinâ
c) Fenike
d) Nabatî

Arapça'da ise bu tabirin taşıdığı anlam biraz farklıdır ve alfabenin bütün harflerine, kelimeleri hecelerine ayırmalarından dolayı "hurûfû'l-hecâ" denilmektedir.

Harflerin harekelenmesi de noktalanmasında olduğu gibi yine Süryânî ve İbrânî yazıları örnek alınarak gerçekleştirilmiştir. "Naktû'l-mushaf" denilen bu sistemin ilk defa Ebû'l-Esved ed-Düelî tarafından uygulandığı bilinmektedir. Harekeler önceleri nokta şeklinde ve harflerin noktalarıyla karıştırılmaması için renkli mürekkeple konulmuş, VIII. yüzyılın sonlarına doğru da şimdiki biçimlerine dönüştürülmüştür. Kabul edildiğine göre hareketleri bugünkü şekillerine kavuşturan kişi, ünlü *Kitâbü'l-'Ayn*'in yazarı Halîl b. Ahmed'dir (ö. 175/791). Halîl b. Ahmed, nokta halindeki fethayı verev çizilen küçük bir elife, kesreyi başı çok küçük yazılıp eteği çekilen (keşîdeli) küçük bir yâya ve zammeyi de küçük bir vava çevirmiş, böylece hareke olarak yine hurûfû'l-meddi kullanmıştır. Ancak bunu yaparken onları stilize ederek hem metin içindeki asıl elif, vav, yâ harfleriyle, hem bu harflerin hurûfû'l-med halleriyle, hem de hurûfû'l-menkûtanın noktalarıyla karıştırılmalarından kurtarmış, ayrıca küçüklükleriyle hurûfû'l-medden farklı olduklarını, yani kısa seslendirme yaptıklarını göstermiştir. Halîl b. Ahmed'in getirdiği diğer okutma işaretlerinden, üzerine konulduğu harfi iki defa okutturan (réduplication) "şedde" de (ّ) noktasız yazılan küçük bir "şın" (ش) harfinden ibarettir. Aynı şekilde tenvin (nunation) gösterebilmek için zamanın eteğinin bir kıvrımla bitirilmesi de (ْ) işaretin sonuna yine noktasız yazılan bir sonda nun (ن) harfinin eklenmesiyle elde edilmiş olsa gerektir. Halîl b. Ahmed'in ilgili kelimelerin remzi mahiyetinde ortaya koyduğu okutma işaretleri sistemi zamanla geliştirilip Kur'an imlâsında "alâmâtû'l-vakf" denilen ve bir tür noktalama işareti yerine kullanılarak âyetlerin okunurken durulacak veya durulmayacak yerlerini gösteren işaretler meydana getirilmiştir. Aynı şekilde hat sanatında da okunması zor harflerin üstlerine veya altlarına o harflerin küçük birer mücerret örneği konulmaktadır.

Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân zamanında (685-705) elifbânın ebced tertibindeki dizilişi değiştirilerek yerine bugünkü birbirine benzeyen harflerin arka arkaya getirildiği tertip kabul edilmiş-

tir. Arap harfleri diğer Sâmi alfabelerinde olduğu gibi sağdan sola doğru yazılır. Harflerin bitişip bitişmeme özellikleri vardır; bitişenler kelimenin başında, ortasında ve sonunda şekil değişikliğine uğrar. Başa ve ortaya geldiğinde bir sonraki harfe bitişmeyenler (لا و ز و ر و د و ذ و ا)'tir; sonda ise bütün harfler birleşir. Harfler arasında majüskül ve minüskül farkı bulunmamakta, yalnız hat sanatında Allah adına mahsus olmak üzere elif üç nokta boyu daha uzun yazılarak majüskül denilebilecek bir hale getirilmektedir.

İslâmiyet'le beraber yayılan ve Kur'an yazısı olmasından dolayı "İslâm yazısı" adıyla anılan elifbâ, kullanıldığı ülkelerin fonetik özelliklerine göre küçük değişiklikler göstererek çeşitlenmiş ve zamanla "ümme yazısı" haline gelmiştir. Mısır yazısı, İran yazısı, Mağrib yazısı, Osmanlı yazısı gibi isimlerle tanınan bu çeşitler, harflerin şeklinden doğan üslûp özelliklerinin yanında ilâve harflerle de kendini belli etmiştir. Meselâ İranlılar pe (پ), çe (چ), je (ژ) ve gef (گ , ک) harflerini katmışlar, Türkler de elifbâyı bu haliyle İranlılar'dan alarak sadece "kâf-ı Farsî" dedikleri gefe, yerine göre geniz n'si (ñ , ng), ğ (yumuşak g), v ve y seslerini de vererek bu gibi hallerde adını "sağır kef, kâf-ı yâyi" veya "kâf-ı Türkî" şeklinde söylemişlerdir; meselâ گوئل (göñül), گوگس (gögüş), گوگرجین (güvercin < gögercin) و گوگمک (göyünmek, göynümek), گویی (güveyi < güyegü) gibi. Osmanlı elifbâsı sağır kef ve lâmelif ile birlikte otuz üç harften meydana gelir.

Arap elifbâsı yayıldığı yerlerde bazan mevcut yazının yerine geçmişi (Afrika'da Berberî, Mısır'da Kiptî, Suriye ve Irak'ta Ârâmî, Süryânî ve diğer Sâmi yazıları ile Grek, İran'da Pehlevî, Orta Asya'da Uygur), bazı yerlerde de ilk yazı olarak kullanılmıştır (Afrika Zengibar'da Sevâhilîler, Sudan'da Hevsâlar, Madagaskar'da Malgaşlar, Kafkasya'da Çerkezler, Avrupa'da Boşnaklar ve Arnavutlar). Bu alfabe gizli Yazîdî yazısının ve Keşmir'le Tibet arasındaki alanda kullanılan Baltî yazı sisteminin de esasını oluşturmuştur.

İslâmiyet'in resim ve heykeli yasaklaması müslümanların estetik ilgilerinin yazı üzerinde toplanmasına sebep olmuş ve Emevîler'den itibaren ilk mimarlık eserleriyle el sanatı ürünleri yazılarla bezirken XII-XIII. yüzyıllarda "aklâm-ı site" denilen altı çeşit yazı ortaya çıkmıştır. Özellikle bir merhale teşkil eden Yâkût el-Müsta'sımî'nin (ö. 698/1298) eser-

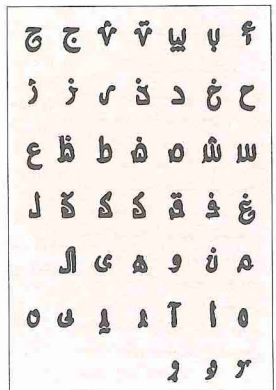
leri ve öğrencileriyle bu sanat "hüsn-i hat" adıyla güzel sanatların bir kolu olarak İslâm dünyasına yayılmıştır (bk. HAT).

Dünyada Latin alfabesinden sonra en çok kullanılan yazı durumunda olan Arap elifbâsı, bugün İslâmiyet'in yayılış alanı içerisinde Atlas Okyanusu'ndan Endonezya adalarına, Çin'den Afrika ortalarına kadar uzanan geniş bir alanda ve bazı Amerika ülkelerinde tek veya ikinci yazı olarak kullanılmaktadır.

Arap Elifbâsı ve Türkler. Elde yazılı metin bulunmamakla birlikte Arap harflerinin Türkler tarafından İslâmiyet'in kabulünden hemen sonra kullanılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. Arap elifbâsının Türkçe'ye uygulandığı bilinen ilk eser, Kâşgarlı Mahmud'un 1072-1074 yılları arasında tamamladığı *Dîvânü lügâti't-Türk*'tür. Eserin elde bulunan 1266 tarihli nüshasında metin kısmı Arapça olduğu gibi, verilen Türkçe kelime ve örnekler de Arap harfleriyle yazılmıştır. Önceleri Uygur yazısının yanında yardımcı olarak kullanıldığı anlaşılan Arap elifbâsı bu geçiş döneminden sonra Türkler'in millî alfabesi durumuna gelmiştir. Müslüman Türkler'le birlikte Anadolu'ya giren Arap yazısı Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirlerini yaşadktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılâplar çerçevesinde çıkardığı bir kanunla terkedilmiş ve yerine Latin alfabesinden türetilen yeni Türk harfleri alınmıştır. Arap elifbâsının bırakılması ve yeni harflerin alınması uzun süren tartışmalardan sonra gerçekleşmiştir.

Tanınımış Türk asıllı hekim ve filozof Bîrûnî (ö. 453/1061 [?]) Arap yazısının, harekeleme ve şeklen benzer harfleri birbirinden ayırmak için nokta konulması zarureti sebebiyle diğer dillerdeki kelimeleri ifadede yetersiz kaldığını söylemiş (*Kitâbü's-Saydele fi't-Tib Mukaddimesi*, s. 34), Kâtib Çelebi de nokta

Yeni Yazı dergisinin tekli olan hurûf-ı munfasıla alfabesi (Ertem, rs. 21)

ve hareketin Kur'an'ın yazımı başta olmak üzere bazı durumlarda zarurî olduğunu, bunu ihmal etmenin önemli hata ve karışıklıklara yol açacağını belirterek (*Keşfü'z-ẓunûn*, I, 712-713) aynı hususa işaret etmiştir. Fakat asıl alfabe tartışmaları siyasette, kültürde, hukukta ve günlük hayatta köklü değişiklikleri hedef alan Tanzimat hareketiyle başlamıştır. Bu dönemde Batı dünyası ile açılan mesafeyi kapatma, daha vasıflı insanlar yetiştirme düşüncesinden hareket edilerek bu hedeflere ulaşmak için eğitim kurumlarını yenilemekle işe başlanmış, bu arada okuma yazmayı kolaylaştırmak, yaygınlaştırmak, okul kitaplarını modern anlayışa göre düzenlemek ve yayımlamak için de imlâdaki karışıklığın giderilmesi şart görülmüştü. Bu konuda dikkatleri ilk çeken ve yıllarca sürececek bir tartışmanın başlamasına sebep olan Ahmed Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa *Kavâid-i Osmâniyye* (İstanbul 1281) adlı eserinde ilk defa, Türkçe'de yer alıp da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesleri belirtmek için bir yol bulunması gerektiğini yazmıştı. Yine o yıllarda Münif Mehmed Paşa, kurucusu olduğu Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye'de verdiği bir konferansta aynı endişeleri dile getirmiş ve bunun giderilmesi için harflerin hareketlenmesini, yani ünlülerin belirtilmesini veya harflerin bitştirilmeden yazılmasını tavsiye etmişti. Bu şekilde başlayan

tartışma zamanla farklı bir alfabe arama veya bir yenisini yapma şeklinde boyutlar kazandı.

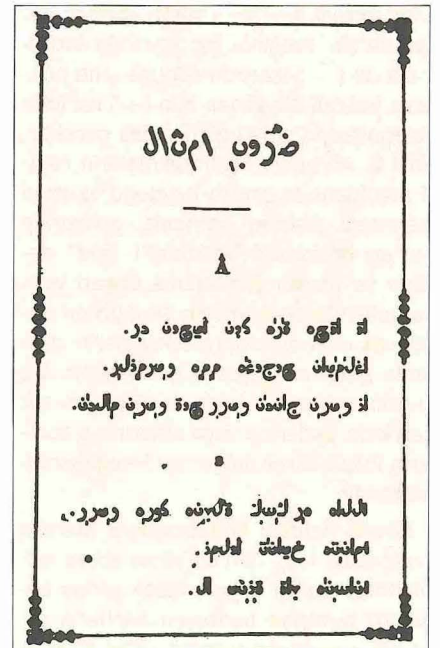
Tanzimat devri şairi Nâmîk Kemal *Hürriyet* gazetesindeki bir makalesinde (Londra 9 Ağustos 1869) alfabenin ıslah edilmesi fikrini anladığını, fakat harf değiştirmenin bir dizi mahzurları olduğunu yazmıştı. Bu konu devrin iki önemli gazetesi arasında ateşli tartışmalara sebep oldu. Hayreddin Bey *Terakkî* gazetesindeki bir makalesinde (nr. 192, İstanbul 31 Temmuz 1869), harfler değiştirilmedikçe ilmi gelişmenin zor olacağını ve okuma yazma öğrenmenin fazla zaman alacağını belirterek ilmi, ticarî ve idarî işlerde kullanılmak üzere sade, kolay bir alfabenin bulunmasını istedi ve bunun için bir komisyon kurulmasını teklif etti. Ebûzziyâ Mehmed Tefvîk ise *Terakkî* (nr. 193-195, 2-4 Ağustos 1869) ve *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*'teki (nr. 1225, İstanbul 30 Ağustos 1869) cevabı yazılarında matematik, felsefe, coğrafya ve kimya gibi ilimlerde dünyaya yol gösterenlerin Araplar olduğunu, bu ilimlerin de Arap harfleriyle yazıldığını belirtti ve Arap elifbâsını kullanarak gelişmiş olan Endülüs'ü örnek gösterdi. Bu arada Şinâsi de 400 kadar olan matbaa harflerini 112'ye indirerek Arap elifbâsında ilk ıslahatı deneme safhasına koydu. Aynı dönemde Ali Suâvi, Yenişehirli Avni, Ferâizcizâde Habîb, Necip Âsım da (Yazıksız) harflerin ıslah edilebileceğini, fakat yeni bir alfabeyle karşı olduklarını belirttiler. Hatta Ferâizcizâde Habîb, Osmanlı alfabesinde yaptığı küçük düzenlemelerle İngilizce, Fransızca, Almanca, Rumca, Ermenice ve İbrânice bile yazılabileceğini örneklerle ispata çalıştı. Bu arada hazırlanan bazı özel ve resmî raporlarla da Arap veya Osmanlı alfabesinin ıslahı tavsiye edildi. Avrupa'ya kaçan İttihat ve Terakkî Cemiyeti kurucularından İbrahim Temo ise İstanbul'a gelip yönetimi devraldıklarında Latin harflerini Türkçe'ye uydurarak kullanacaklarını söylüyordu.

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar (1908) geçen yetmiş yıllık süre içerisinde bu konuda yapılan tartışmaların ana noktası, kullanılmakta olan Osmanlı harflerinin yazıda karışıklığı önleyecek şekilde düzeltilmesiydi; yazıyı değiştirip Latin alfabesini almayı düşünenler çok azdı. II. Meşrutiyet'ten sonra gelen nisbî hürriyet havasının yarattığı rahatlık ortamında yapılan tartışmalarda yine genellikle mevcut alfabenin düzeltilmesi

fikri ileri sürüldüyse de bu defa Latin harflerini isteyenlerin sayısında hızlı bir artış görüldü. Devrin gazetelerinden *Tanin*, *İctihad* ve *Hürriyet-i Fikriyye* bu görüşün yaygınlaşmasında ve olgunlaşmasında önemli rol oynadılar. Bu tartışmalar da yazının fonetik bir imlâyâ kavuşturulması dilekleriyle başlamış, bu arada Milâsî İsmâil Hakkı Bey ilk muhafızların bitişmeyen harflerle yazıldığını delil göstererek harflerin bitştirilmeden yazılmasını teklif etmiş, sık sık günde getirilen Latin harflerini ise milletin ruhuna uygun düşmeyeceği gerekçesiyle reddetmişti. Celâl Sahir (Erozan) *Servet-i Fünûn* dergisinde çıkan bir yazısında (c. 37, nr. 953, İstanbul 25 Kânun-ı evvel 1325/1910), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından da benimsenen bu görüşe katıldığını yazdı; dergi daha sonra bu doğrultuda bir de ilâve verdi. Bu fiikirlere karşılık Latin harflerini isteyenler ise bunun korkulacak bir tarafı bulunmadığını, müslüman Arnavutlar'ın Latin asıllı bir alfabe kullandıklarını yazdılar ve özellikle Hüseyin Cahit (Yalçın) *Tanin*'de, imkânı varsa Latin harflerinin kabul edilmesinin yerinde olacağını belirtti. Hatta bu arada Arnavutça'nın Latin harfleriyle yazılıp yazılamayacağı konusu şeyhülislâmdan sorularak fetva istendi. Fakat olumsuz cevap alındı. Bu

Melkon Han'ın 1303'te (1885) Londra'da hurûf-i munfasıla ile bastırıldığı *Durûb-i Emsâl*'in ilk sayfası

Tanin gazetesinin matbaa için teklif ettiği harflerden iki örnek (bitişik harfler, ayrı harfler) (Ertiem. rs. 26)

nun üzerine yazarlarla aydın ıslahatçıları ve Latinciler şeklinde ikiye ayrıldı. İslahatçıların üzerinde ısrarla durdukları "hurûf-ı munfasıla" veya "hurûf-ı mukattaa" denilen uygulamaya da bu tarihlerde başlandı. Harbiye Nezâreti, 1 Mayıs 1913'ten itibaren yalnız askerî amaçlarla yapılacak her türlü yazışmanın bitişmeyen harflerle olacağını duyurdu ve haritalar, askerî kanunlar, tâlimatnâmeler, salnâmeler bu yazıyla hazırlandı. Ancak Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın emriyle kullanıma giren ve adına "hatt-ı cedîd, hatt-ı Enverî, Enver yazısı, Enveriye, ordu elifbâsı", hatta "Alman yazısı" denilen bu yazı bir süre sonra yine Enver Paşa'nın emriyle kaldırıldı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra yazı konusundaki teşebbüslerin ilki Maarif Nezâreti'nce yapıldı ve bu maksatla Ali Ekrem'in (Bolayır) başkanlığında kurulan Tedkîkât-ı Lisânîyye Heyeti Sarf ve İmlâ Encümeni'nin çalışmaları hakkında devrin aydınlarının görüşüne başvuruldu. Cenab Şahabeddin verdiği cevapta, Latin harflerinin alınmasını Batı medeniyetine girmenin en kestirme yolu olarak değerlendiren Veled Çelebi (İzbudak) ile Halit Ziya (Uşaklıgil) harflerin ıslahını teklif ettiler. Ancak bu dönemdeki tartışmalarda Hürriyetçiler'le Türkçüler'in de ağırlık koymalarıyla ibre Latin harflerine doğru kaymaya başlamıştır. II. Meşrutiyet'le Cumhuriyet arasında geçen on beş yıllık sürede Latin harfleri adına, birincisi Maarif Nezâreti'nin kendi bünyesinde kurduğu komisyon tarafından, ikincisi İzmir'de toplanan I. Millî İktisat Şûrası'nda (17 Şubat 1923), üçüncüsü de Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi'nin meclise verdiği önerge ile (*Hâkimiyet-i Milliye*, Ankara 27 Ağustos 1923) üç resmî teklif yapıldı. Bu tekliflerin ilki ıyıydırmamış, ikincisi kongre başkanı Kâzım Karabekir tarafından uygun görülmediği için gündeme alınmamış, üçüncüsü de müzakereye değer bulunmamıştır.

1851'den 1928'e kadar geçen yetmiş yedi yıl boyunca sert tartışmalara yol açan, basının gündeminden düşmeyen, ilim çevrelerini meşgul eden, kabulü için fetvalar istenen, hakkında dernekler kurulan ve dergiler çıkarılan bu konu üzerine birbirinden farklı çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve teklifler yapılmıştır. Bu görüş ve teklifleri üç maddede toplamak mümkündür: 1. Kullanılmakta olan harflere devam etmek; 2. Latin harflerini almak; 3. Ortaya yeni ve modern bir alfabeye koymak.

Arap asıllı Osmanlı alfabesine devam edilmesini isteyenler konuyu din, millet, siyaset ve kültür açısından değerlendirmişler ve alfabe değiştirmenin kolay bir iş olmadığı, bir kültür değiştirme mânâsına geleceği, bunun da pek vahim sonuçlar doğuracağı görüşünde birleşmişlerdi. Mevcut alfabenin devamından yana olanlar da aynen kalmasını ve ıslah edilerek kullanılmasını isteyenler şeklinde ikiye ayrılmıştı. Bunlardan ikinci grubu oluşturanların sayısı diğerlerinden daha fazlaydı. Tartışmalardan çıkan sonuç şu noktalarda ıslahat yapılması şeklinde toparlanabilir: a) Elif, kâf ve vavın üzerine birtakım işaretler koyarak bu harflerle yazılan kelimelerdeki karışıklığın önüne geçmek. Bunu Ahmed Cevdet Paşa, Nâmık Kemal, Ebûzzîyâ Mehmed Tevfik, Şemseddin Sâmî, Ahmed Vefik Paşa, Ali Seydi ve İsmâil Şükrü istiyordu. b) Alfabaya ünlü ilâve etmek ve böylece kelimelerin Türk fonetiğine göre yazılmasını mümkün kılmak. Yanyalı Ali Rızâ, Ali Sedad, Hüseyin Kâzım Kadri, Veled Çelebi, Avram Galanti ve *Servet-i Fünûn* dergisi bu görüşü savunuyordu. c) Türkçe'de karşılığı olmayan Arap harflerinin alfabeden atılması. Daha çok matbaacıların ileri sürdüğü bu görüşü Yanyalı Ali Rızâ, İsmâil Şükrü ve Celâl Esat (Arseven) benimse-

mişti. d) Harflerin çoğaltılması. Ahmed Midhat Efendi sağlıklı bir yazışma için kırk bir harfe ihtiyaç duyulduğunu belirtmiş, Ferâizcizâde Habîb de yeni harflerin gerekliliğini savunmuştu. e) Harflerin bitleştirilmeden ayrı ayrı yazılması. 1910-1918 yıllarında hâkim olan bu görüş imlâyî düzelteceği, okuyup yazmayı kolaylaştıracağı, matbaacılığı geliştireceği iddiasındaydı. Enver Paşa, Münif Paşa, Milâslı İsmâil Hakkı Bey, İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), Celâl Sahir ve Ali Nusret'in savundukları bu tez yurt dışında da Mirza Feth Ali Ahundzâde, Melkon Han, Haritanof, İmad Nogaybek, Abdurrahman Burnasoğlu, Abdullah Alpar, Hâdi Maksûdî, Mehmed İdris, Âlimcan Şeref ile M. Şâkir ve M. Zâkir kardeşler tarafından benimsenmiş ve bu harflerle kitaplar bastırılmıştı. f) Kullanılmakta olan harflerin Latin harfleri gibi soldan sağa doğru yazılması. Bunu sadece Hoca Tahsin Efendi savunmuştur.

Elifbânın bırakılıp Avrupalılar'ın kullandığı Latin harflerinin alınmasını isteyenler, Arap harflerinin aslında İbrânice için icat edildiğini ve daha sonra birtakım düzenlemelerle Arap fonetiğine uygun hâle getirildiğini öne sürüyorlardı. Yine bu görüş sahipleri, Arap harflerinin çağdaş dillerin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu ve okumayı, yaz-

Celâl Esad'ın
(Arseven)
matbaa
harfleri
ve el yazısı
teklifi
(Ertem, rs. 25)

mayı güçleştirdiği için geri kalmamıza yol açtığını, harflerin dinle, milliyetle ilgisi bulunmadığını, ıslahat teşebbüslerinin ise hiçbir olumlu sonuç vermediğini ve Cumhuriyet'le yeni bir çağın başladığını, bunun gereği olarak da Latin harflerinin kabul edilmesinin lüzumunu belirtiyorlardı. Devrin tanınmış ilim, edebiyat ve siyaset adamlarından Hayreddin Bey, Hüseyin Cahit, Falih Rıfkı (Atay), İbrahim Necmi (Dilmen), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Yunus Nadi, Celâl Nuri (İleri), Kılıçzade Hakkı, Tahsin Ömer, İsmet İnönü, Şükrü Saraçoğlu, Cenab Şahabeddin, Mustafa Necati, Mustafa Şekip (Tunc), Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Necip Asım, Mahmut Esat (Bozkurt), Ahmet Cevat (Emre), Raufpaşazade Fuat, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hasan Fehmi (Tümerkan), Reşit Galip, Neşet Ömer (İrdelp), Mehmet Ali Ayni bu iddialarda bulunmuşlardır.

Anlaşıldığı üzere seksen yıla yakın bir süre imlâ ve harf tartışmalarıyla alfabe konusunda bir alt yapı oluşturulmuş, Batılılaşma temposunun hızlanmasıyla Latin harflerini almak isteyenler çoğalmıştı. Özellikle Cumhuriyet'ten sonra Latin rakamlarının kabulü (kanun nr. 1288; kabul tarihi 20 Mayıs 1928), ardından alfabe komisyonunun kurulması (23 Mayıs 1928), bu komisyonun bir rapor hazırlaması ve benimsenecek harfleri tanımlama gezilerine çıkılmasıyla bu yoldaki baskıcı çalışmaların sonuna varılmıştı. Nihayet 31 Ekim 1928 tarihinde başından beri harflerin değiştirilmesine ve bu yolla daha kolay bir kültür değişikliği gerçekleştirileceğine inanan hükümetin alelacele hazırlayıp sunduğu kanun teklifiyle Arap harflerine dayalı Osmanlı alfabeti bırakıldı ve Latin asıllı yeni Türk harfleri kabul edildi (kanun nr. 1353; kabul tarihi 1 Kasım 1928; *Resmî Gazete*'de yayın tarihi 3 Kasım 1928).

Alfabe ve Sosyoloji. Harfler bir dilledeki sesleri yaklaşık olarak karşılayan işaretlerdir. Sesle şekil arasında çoğunlukla ilgi yoktur; bu sebeple harfler duyularak ve görülerek öğrenilir. Milletler, dillerini yazıya dökmek ve kaydetmek için ya kendileri bir alfabe icat etmişler veya komşu dillerden birinin alfabetini alarak kendi dillerine uygulamışlardır. Bunların ilkinde "millî alfabe", ikincisine de "adapte alfabe" denir. Aslında, karakterleri farklı da olsa resim-yazıdan doğdukları kabul edilen bütün alfabelerin birbirlerinden etkilendikleri, birinin diğerinin harflerini alıp yeniden

şekillendirerek kullandığı göz önünde tutulursa orijinal alfabe olamayacağı anlaşılır.

Bir dildeki sesleri tam olarak karşılayan alfabe "zengin alfabe" denir. Dillerin ses zenginliği alfabelerindeki harf zenginliğiyle ölçülür. Ancak çok harfli alfabelerin kullanılması birtakım güçlükler de doğurduğu için benzer seslerin tek harfle gösterilmesi, harf veya şekil kalabalığından kaçınılması daha pratik bulunmuştur. Dileler, bir dildeki ses farklılıklarını göstermek için harflere birtakım işaretler koyarak seçse zengin bir alfabe meydana getirmişlerdir. Bir dildeki sesleri bütün incelikleriyle yazıya geçirmek için kullanılan alfabe "fonetik alfabe", bir parçayı başka bir alfabeyle, özellikle Latin alfabesine çevirmek için kullanılan özel işaretli alfabe "transkripsiyon alfabeti" (cevriyazı) bir dilin ağır özelliklerini gösteren yazılı bir parçayı Latin asıllı bir alfabeyle çevirmek için kullanılan alfabe de "transliterasyon alfabeti" denir.

Sosyoloji, alfabeyle milletlerin dinî ve içtimai hayatı arasında birtakım ilişkiler kurmuştur. Din bir alfabenin seçiminde önemli bir faktördür ve meselâ Arap yazısı İslâmiyet'i seçen milletler tarafından bu etkiyle kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Yine aynı etkiyle Süryânîler mezheplere ayrılınca Nastûrî, Ya'kûbî ve Melkit alfabeleri türemiş, Katolik Lehler, Çekler, Slovaklar, Vendler, Slovenler ve Hırvatlar Latin; Ortodoks Ruslar, Sırlar, Bulgarlar Kiril alfabesini almışlardır. Kipti, Got ve Slav alfabeleri de din etkisiyle Bizans ve Yunan alfabelerinden türetilmiştir. Arnavutlar'ın Katolik olanları Latin, Ortodoks olanları Yunan, müslüman olanları da Arap asıllı alfabeyle yazmaktadırlar. Alfabe seçiminde ikinci faktör kültür olmuştur. Milletler hangi kültürün etkisinde iseler ya isteyerek o kültürün yazısını almışlar yahut da buna mecbur bırakılmışlardır. Türkler'in 1928'den sonra Latin asıllı yeni Türk harflerini, Romenler'in Kiril'i terkedip Latin ve Hindistan'daki müslüman Gucerât'ların da Hint asıllı Devanagari alfabelerini almaları kendi arzuları iledir. Uzakdoğu ve Afrika'ya Latin, Orta Asya'ya Kiril alfabelerinin girmesi ise sömürgeci - istilâcı güçlerin kültür etkisi ve zorlamasıyla olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 476-477; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, IV, 240 vd.; Süli, *Edebü'l-küttâb*, s. 28-30; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*

(Flügel), s. 6-7; İbn Fâris, *eş-Şâhibt ft fihri'l-luğâ* (nşr. Mustafa es-Süveymî), Beyrut 1963, s. 7 vd.; Bîrûnî, *Kitâbü's-Saydele fi't-Tıb Mukaddimesi* (trc. Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1937, s. 34; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, III, tür.yer.; *Keşfü'z-zunûn*, I, 712-713; Süheyle Yâsin el-Cübûrî, *Aşlû'l-haṭṭi'l-'Arabî ve tetavvûruḥ*, Bağdad 1977, s. 22-77; Ahmet Cevat (Emre), *Alfabenin Menşei*, İstanbul 1933; Cl. Huart, *Arap ve Arap Dilinde İslâm Edebiyatı* (trc. Cemal Sezgin), İstanbul 1944; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (Ankara 1949), Ankara 1972, s. 149-177, 354-370, 392-405; Faruk Kadri Timurtas, *Osmanlıca Grameri*, İstanbul 1964, s. 2-39; A. Dilâçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 172; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, I, 186 vd.; III, 436 vd.; *Alphabete und Schriftzeichen des Morgen- und des Abendlandes* (ed. O. Harrassowitz), Berlin 1969, tür.yer.; Nâsirüddin el-Esed, *Meşâdirü's-si'r'l-Câhili*, Kahire 1978, s. 23-103; Şevkî Dayf, *Târîḫü'l-edeb*, I, 104-137; R. Tahhan, "el-Luğatü'l-'Arabîyye ve'l-bünyâniyye", *el-Meşnâk*, Beyrut 1970, LXI/6, s. 1-12; Z. H. Zül-fikar — Zeynep Uzun, *Mütâla'ayı Zebân-ı Urdu*, s. 17-28; D. Dinger, *The Alphabet*, New York 1948, s. 140-176; Ahmet B. Ercilasun, *Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara 1977, I; Rekin Ertem, *Elifbeden Alfabeyle*, İstanbul 1991; Yazır, *Kalem Güzeli*, I-III, tür.yer.; J. R. Strager, *Dictionary of Middle Ages*, New York 1989, I, 376-378; J. Naveh, *Early History of the Alphabet*, Jerusalem 1987, tür.yer.; *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara 1981; Bilâl N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Ankara 1992; Ali Suavi, "Lisân u Hatt-ı Türki", *Ulûm Gazetesi*, sy. 2, İstanbul 1286/1870, s. 69-78; sy. 3, s. 115-134; sy. 4, s. 214-228; Frederick Bodmer, "Alfabenin Tarihi" (trc. Vural Ülkü), *DTCFD*, XXV/3-4 (1970), s. 245-276; Abdussabur Şahin, "Hz. Muhammed Devrinde Arap Yazısında Hareke ve Nokta" (trc. Tayyar Altıku-laç), *Diyanet Dergisi*, IX/102-103, Ankara 1970, s. 403-406; Cahit Baltacı, "İslâm Medeniyetinde Yazının Gelişmesi", a.e., XIX/4 (1983), s. 36-42; Talat Tekin, "Tarih Boyunca Türkçenin Yazısı", *Ulusal Kültür*, I/2, Ankara 1978, s. 18-42; Gürkan Tümer, "İnsanlar ve Harfler", *Çağdaş Eleştiri*, II/7, İstanbul 1983, s. 30-37; Ali Aktan, "Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslâm Yazısı Hâline Gelmesi", *İslâmî Araştırmalar*, II/6, Ankara 1988, s. 61-67; Muhammed Hamidullah, "Allah'ın Elçisi (S.A.V) ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı", a.e., II/7 (1988), s. 95-102; Midhat Sertoğlu, "Eski Yazının Menşei ve Tekâmülü", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, III/25, İstanbul 1989, s. 11-17; *el-Mukteṭaf*, Beyrut 1888, XII, 279-287; "Alfabe", *TA*, II, 52-65; B. Moritz, "Arabistan (Yazı)", *İA*, I, 498-512; "Alphabet", *Encyclopedia Internationale*, I, New York 1970, s. 318-321; *The Book of Popular Science* (1970), I, 111-118; "Alphabet", *EAm*, New York 1970, I, 618-626; H. Fleisch, "Hurûf al-Hidjâ", *ET*² (İng.), III, 596-600; *EBr*, I, 618-627; "Alfabe", *ABr*, I, 368-369; Nihad M. Çetin, "Arap [Yazı]", *DİA*, III, 276-282; Mustafa Uzun, "Ebcet", a.e., X, 68.

REKİN ERTEM

Türkçe'nin Yazıldığı Alfabeler. Tarih boyunca Türkçe'ye uygulanan yazı sistem-